

Foreningsarkiver i Misjonsarkivet – ordning og anvendelse.

Foredrag på konferanse i regi av Landslaget for lokal- og privatarkiv (LLP), Bergen, 2011.
Gustav Steensland, arkivleder, Misjonsarkivet, Misjonshøgskolen.

INTRODUKSJON

Misjonsarkivet har som sitt viktigste formål å bevare, ordne og tilgjengeliggjøre arkivmateriale fra Det Norske Misjonsselskap (NMS), samt fra personer og virksomheter med nære relasjoner til NMS. Fordi vår bevaringspolitikk slik omfatter mer enn NMS som organisasjon, besluttet vi å endre navn fra NMS-Arkiv til Misjonsarkivet i 2008. NMS-Arkiv var i mange år begrenset til hovedkontorets arkivmateriale, og det ble betjent av staben i administrasjonen. Etter at NMS-Arkiv fikk sitt tilhold ved Misjonshøgskolen i 1983, økte mulighetene for organisert innhenting av arkivmateriale fra NMS utenfor Stavanger, inkludert misjonsfeltene. NMS-Arkiv fikk dermed en depotfunksjon, og det ble stadig nødvendig å regulere arbeidet med avtaler i forbindelse med avlevering og også bruk av materialet til for eksempel forskning. Arbeidsutvalget, dvs. et utøvende organ innen Landsstyret i NMS, hadde beslutningsmyndigheten angående tilgang og bruk av arkivmateriale. Henvendelser ble i slike tilfeller rettet til generalsekretæren. Men leder ved NMS-Arkiv hadde en viss delegert myndighet.

NMS ble grunnlagt i Stavanger i august 1842 av utsendinger fra misjonsforeninger flere steder i Norge. Tanken om kristen misjon i utlandet, det å krysse geografiske og kulturelle grenser for å bringe budskapet om Jesus til dem som ikke kjenner ham, førte til organisert virksomhet på det europeiske kontinent og de britiske øyer på 1700-tallet (Danbolt, 1947). Vel og merke må det nevnes at denne henvisningen gjelder frittstående bevegelser og organisasjoner innen protestantiske kirker. Den katolske kirke med sine ordener, samt kirker med tilknytning til Midt-Østen, hadde allerede drevet misjon i flere hundre år, helt tilbake til Romerrikets tid. Og protestantiske fyrster og stater hadde etablert misjonsstasjoner i kolonier og ved handelsstasjoner i flere land allerede på 1600-tallet. Dette gjalt også kongeriket Danmark-Norge.

Mot slutten av 1700-tallet oppsto det organisasjonsdannelser for kristen misjon, og disse organisasjonene markerte til en viss grad uavhengighet av den institusjonaliserte kristendommen, altså statskirker og majoritetskirker med protestantisk fortegn. Noen av de nordmenn som hadde kontakt med disse bevegelsene, tok etter hvert initiativ til å starte misjonsforeninger i Norge. Norges første misjonsforening ble stiftet 5. desember 1826 i Stavanger, på initiativ fra den dansk-norske offiseren Carl Gustav von Bülow (Jørgensen, 1992:21). Tanken var i første omgang å støtte utenlandske initiativ og misjonærer, men utover på 1830-tallet fikk en idé stadig større utbredelse, nemlig det å etablere et eget norsk misjonsselskap. Egersund og Strand i Ryfylke fikk sine foreninger i 1834, Farsund i 1835 og Trondhjem i 1836.

De foreningene som hadde sendt delegater til Stavanger-møtet i 1842 hørte til i utvalgte deler av landet. Stavanger misjonsforening (fra 1826) sto som vertskap, og listen over de 65 foreningene med til sammen 184 stemmeberettigede konstituenten angir hvor de alle kom fra. Foreningenes medlemmer og delegater var menn, og de var dels prester i statskirken, dels haugianere og dels brødrevenner. De sistnevnte ble også kalt herrnhutere, med navn fra stedet Herrnhut i Tyskland, der Grev Zinzendorf grunnlag sitt særegne menighetsfellesskap i 1722 (Danbolt, 1947:62).

ORDNING AV FORENINGSAKIV

Vi kan dermed si det slik at foreningsarkiver i Misjonsarkivet i første instans er knyttet til selve etableringen og driften av NMS som organisasjon. Ordsiftet på generalforsamlingene og protokollene fra disse gjengir synspunkter og holdninger til de regionale misjonsforeningene, framført av delegatene. Selv om NMS fra starten av har markert tilhørighet til Den Norske Kirke og dens lutherske bekjennelse, har NMS også framstått som en aktør i demokratibevegelsen. Gjennom NMS fikk nye grupper og personer en mulighet til medvirkning og bestemmelse, og en opplevde en organiseringsiver over hele landet. Et stykke ut på 1800-tallet hadde NMS' hovedorgan "Misjonstidende" over 2500 abonnenter, og mange av disse abonnementene var misjonsforeninger. Mellom 1850 og 1870 økte tallet til 6500. På samme tid (1873) hadde Morgenbladet litt over 2000 abonnenter og Aftenposten bare ca. 500 (Jørgensen, 1992:70). Slik sett kan vi si at foreningsarkivene i Misjonsarkivet beskriver og illustrerer en landsomfattende og aktiv folkebevegelse.

Fordi foreningsarkivene er så nært knyttet til identiteten og historien til NMS, er det ikke uventet at hovedkontoret for NMS i Stavanger har samlet informasjon om foreningene. I Misjonsarkivets ASTA-base har materialet fra NMS Hovedadministrasjon arkivkode A-1045. Den er ordnet som en sammenhengende serie på omtrent 2200 bokser, men med inndelinger etter ansvarsområder og funksjoner. Denne inndelingen ble i sin tid utviklet av misjonsprest Morten Furuly, som blant annet hadde ansvar for arkivsaker i NMS i Stavanger, ved siden av stillingen som bibliotekar ved Misjonsskolen i årene 1965-1976.

I hovedserien finner vi materiale fra generalsekretariatet og de mange avdelinger og seksjoner som har fungert gjennom tidene. Virksomheten i Norge ble ofte omtalt som hjemmearbeidet, mens det som foregikk i andre land ble kalt utearbeidet. Tanken var å drive det nødvendige hjemmearbeid for å holde i gang og utvide utearbeidet. Et annet vanlig ordpar er ytre og indre. Ytremisjon handler om det som foregår utenfor hjemlandet, mens indremisjon handler om å evangelisere blant sine landsmenn.

Hjemmesekretariatet ble etter hvert etablert som egen avdeling, og en hadde her en viss oversikt over foreningene rundt om i landet. Også andre avdelinger ved hovedkontoret i Stavanger samlet inn opplysninger og dokumentasjon om misjonsforeningene. Ikke minst må vi nevne Lysbilde- og filmsentralen (fra 1946 til ca. 1985), Bildearkivet (fra ca. 1970-1985), og redaksjonen i Norsk Misjonstidende. Et spesielt minne om foreningsaktiviteten har vi i filmen "Vi spinner fred". Det er en planlagt og regissert film med utgangspunkt i misjonskvinneforeningen på Førland nær Lyngdal i Vest-Agder. Filmen fletter også inn klipp fra utvalgte misjonsfelt, for å vise sammenhengen mellom garn, strikking, bønn og pengegaver og den virksomhet som var hele hensikten med foreningsarbeidet. Opptakene på Førland bedehus ble gjort 13. juni 1969, men filmen ble ikke klar for distribusjon før i 1973.

I 1939 hadde NMS 201 misjonærer, 5309 misjonsforeninger (inkludert kvinneforeningene), 969 barneforeninger og 323 såkalte unges misjon foreninger, altså 6601 enheter (Jørgensen, 1992:100).

NMS har alltid vært nøye med å balansere hovedkontorets og hjemmesekretariatets agenda med det ansvar og de oppgaver som var tillagt kretsene, altså de regionale enhetene landet var delt opp i. Kretsene hadde nærhet til foreningene som et viktig virkemiddel, og kretskontorene hadde innflytelse på program og opplegg når hjemvendte misjonærer ble sendt på besøks- og predikantturneer til foreninger og menigheter. Mye arkivdanning har foregått på kretskontorene knyttet til utarbeidelse av foreningsoversikter og kartotek med opplysninger om enkeltforeninger.

Det første kretsarkivet som ble lagt inn i ASTA var Skien krets, som fikk kodennummer A-1001. Katalogen fra 1997 viser at NMS-Arkiv tok en viktig avgjørelse i forbindelse med katalogiseringen, nemlig at misjonsforeningene ble ansett å tilhøre den krets de geografisk lå i. Misjonsforeningene ble ikke ført inn som selvstendige arkivskapere, men deres materiale ble tilordnet en serie i kretsarkivet. Denne vurderingen bygget nok også delvis på den langvarige praksis med at foreninger vanligvis har levert inn sitt arkivmateriale til kretskontoret eller en av de ansatte i forbindelse med besøk i foreningene. Mange foreningsarkiver har slik blitt liggende i mange år i kretskontorenes arkiv. I senere tid har vi også opplevd at det kommer avleveringer direkte til Misjonsarkivet.

Oslo krets sitt arkiv ble avlevert til NMS-Arkiv og katalogisert i ASTA i 1999. Det inneholder materiale fra ca. 1846 og fram til ca. 1992. Her finner vi 19 arkivstykker i serie F, med materiale fra misjonsforeninger av ulik art fra Oslo og Akershus (i hovedsak). Notisbøker og regnskapsdokumenter finnes side om side med protokoller, sanger, noter og korrespondanse. En del foreninger har benyttet en standardisert foreningsbok, som kunne omhandle møtoreferater, gavelister og adresser på leder, sekretær og kasserer.

Kretsenes arkiver fra misjonsforeningene ser ikke ut til å ha oppstått ved systematisk innsamlingsarbeide. Det kan ofte ha skjedd at foreningsbøker, regnskaper og annen dokumentasjon har blitt innlevert når en forening har blitt nedlagt. Eller det kan være at en foreningsleder eller sekretær har hatt arkivet i privat bolig, og så har det blitt oppdaget i forbindelse med behandlingen av dødsbo. Uansett vil det aldri komme komplette avleveringer av foreningsarkiv i den forstand at en krets i NMS har maktet å samle inn materiale fra alle foreninger i dens område.

Ved omorganiseringer kan flere kretser bli slått sammen i regioner, og de geografiske grenselinjene kan skifte. NMS har ikke fulgt kirkelig inndeling i bispedømmer ved etablering av kretser og regioner. Men på lokalplan har en ofte lagt foreningsoversikter på prostnivå. Slik har en lettere kunnet få til samarbeid med prester og lokalmenigheter. Fra Bergen krets av NMS har vi blant annet noen foreningsprotokoller, og basert på en forespørsel fra en lokalhistoriker, har vi skannet noen sider for Indre Sogns prosti. På 1920-tallet var det seksjoner i hver protokoll, med foreningenes navn, leders navn, og merknader i kolonner for tre år om gangen. Et uttrykk som er anvendt er ”misjonssansen”. NMS var jo klar over at mange foreninger også støttet andre indre- og ytre misjoner enn NMS. I den grad det var stabilitet eller økning i støtten til NMS, ble det anført at misjonssansen var god, og tilsvarende dårlig i motsatte tilfeller. Foreningsregistrene var viktige kilder i administrasjonen av virksomheten i kretsene.

Misjonsarkivet har kontakt med databaseansvarlige ved NMS hovedkontor i Stavanger. Der har det gjennom flere år vært ajourført en oversikt over alle tilgjengelige misjonsforeninger i landet, i den grad de støtter NMS. Vi skal ikke glemme at mange foreninger delte sin innsats og interesse mellom ytre- og indremisjon. Også sjømannsmisjon, som favner både det indre

og det ytre, fikk mye støtte fra misjonsforeninger. Uansett omfang av interessen for ytremisjon, har NMS registrert foreninger som gir gaver eller er med i organiserte opplegg i regi av NMS. Etter at EDB ble innført i NMS på 1980-tallet (først for regnskap og redaksjonelt arbeid for misjonsbladene), tok en etter hvert i bruk databaseverktøy. Misjonsarkivet har nylig fått et uttrekk av gjeldende base, som i sin tid først ble utarbeidet i programmet MySoft. Nå er den satt opp med programvaren WinOrg, som er bygget på en Oracle base. Uttrekket Misjonsarkivet har fått fra WinOrg er lagt inn i et regneark, som så er gjennomgått. Derfra er det lagt over i en MySQL base, som ligger til grunn for visningen på vår nettside. Der finner en nå 4248 foreninger, altså langt færre enn totalen av foreninger som har støttet NMS opp gjennom årene.

Misjonsarkivet har som målsetting å listeføre alle misjonsforeninger som forekommer i registre utarbeidet av NMS, både regionalt og sentralt. Et utvalg av disse vil kunne føres inn som aktører i ASTA, dersom det foreligger avlevert eller deponert arkivmateriale. Kildene til aktøromtalene kan være mange, og en må kanskje i særlig grad rette blikket mot Misjonstidende. Her finnes omtaler av misjonsforeninger når de feirer jubileer eller har andre markeringer. Vi tenker også slik at Misjonsarkivet kanskje kan få hjelp til aktøromtaler ved at foreningene blir listeført på nettsiden vår.

I noen tilfeller finner vi misjonsforeninger i Misjonsarkivet bare i form av referanser til andre arkivdepot, museer og historiske samlinger. Det er grunn til å regne med at både Riksarkivet, Statsarkivene, byarkiv og interkommunale arkiv har arkiver fra misjonsforeninger. Personer med lokalhistorisk interesse har gjerne nytte av å ha relevant materiale i nærheten, og de kan legge til rette for at avleveringer skjer til nærmeste offentlige institusjon med arkiv innenfor sitt virkeområde. Blant annet Halden historiske samlinger har slikt materiale.

Blant norsk-amerikanere var også misjonsinteressen til stede, og en god del lutherske menigheter (kanskje særlig i Midt-Vesten) fungerte nesten som misjonsforeninger. Innen de kirkene de tilhørte fikk organisert sin egen ytremisjon, sendte deres menigheter sine offergaver til NMS i Stavanger. Gavelistene i Misjonstidende er tydelige tegn på omfanget av denne støtten (Jørgensen, 1992:92). Det kunne vært interessant å listeføre disse menighetene, stedfeste dem og finne fram korrespondanse og andre arkivdokumenter som bekrefter virksomheten. I så fall kunne vi planlegge et felles prosjekt med søsterinstitusjoner i USA, kanskje særlig innen ELCA, men også noen colleges med norske røtter.

ANVENDELSE AV FORENINGSSARKIV

Anvendelsen av foreningsarkiver i Misjonsarkivet har hatt hjelp av noen særskilte initiativ. Misjonær Elfrid Søyland (f. 1920) har i en årrekke samlet stoff om misjonsforeninger i Stavanger krets, dvs. fra Rogaland. Etter hjemkomsten fra Madagaskar (hvor hun gjorde tjeneste fra 1951-1970) var hun i noen år foreningssekretær i kretsen. Hun har notert fra intervjuer og også skrevet mange historiske framstillinger. Disse har hun blant annet framført på misjonsfester og jubileumsarrangement. Gjennom flere år samlet tidligere arkivarer i NMS-Arkiv notater og referanser knyttet til forepørsler om arkiv fra misjonsforeninger. Nå gjenstår arbeidet med å registrere og katalogisere i ASTA dette materialet, ikke minst fordi det inneholder mange originale dokumenter.

I tillegg til forespørsler fra misjonsforeningene selv, har vi merket interesse fra både forskere og større prosjekt. Misjonsforeningene blir ofte nevnt i bygdebøker og andre lokalhistoriske

verk. Da er det naturlig at henvendelsene kommer til Misjonsarkivet. Vi ser fram til å kunne yte stadig bedre service, også i de tilfeller hvor vi må henvise til andre arkivinstitusjoner.

Av større prosjekt kan jeg nevne de kombinerte utstillingene i Bergen i 2008. Etter noen års forarbeider, som inkluderte et forskningsprosjekt, fikk en vist fram temaet ”Til jordens ender”. Utstillingene ble blant annet støttet av ABM-Uvikling. Flere forskere besøkte Misjonsarkivet, og bilder ble skannet og tekstet. En god del materiale omhandlet misjonsforeninger, særlig med tilhold i Bergen og ellers på Vestlandet.

Økt tilgjengelighet vil etter alt å dømme bidra til ytterligere anvendelse. Misjonsarkivet har noen kretsarkiv på den gamle samkatalogen for privatarkiv. Vi håper å kunne publisere på Arkivportalen innen nyttår, ved å starte med noen små arkiver først. Det blir en milepæl for oss når det skjer. Vi representerer i hovedsak et misjonsselskap, og vi vil også gjerne være en del av det gode arkivselskap, ikke bare i Norge, men internasjonalt. Derfor vil vi tilstrebe innføring av noen katalogdata også på engelsk.

Litteratur:

Danbolt, Erling. Misjonstankens gjennombrudd i Norge. Bind 1. Misjonsappellenes tid 1800-1830. Egede Instituttet, Oslo, 1947.

Jørgensen, Torstein (red.). I tro og tjeneste – Det Norske Misjonsselskap 1842-1892. Bind 1. Misjonshøgskolen, Stavanger, 1992.